

H. de Beukelaer, *Nijver in het groen. Twee eeuwen industriële ontwikkeling in Achterhoek en Hemers* (Doetinchem: Stichting Staring instituut/H. J. Steenberg stichting, 1990, viii + 422 blz., ISBN 90 73667 01 1 geb.).

Nijver in het Groen is een aantrekkelijk boek met meer dan 300 afbeeldingen, voornamelijk foto's, maar ook een aantal tekeningen en kaarten. De foto's betreffen fabrieken, bedrijven en bedrijvigheid gezien door het oog van de fabrikant of de eigenaar. De mensen staan niet als individu op de foto, of als mens in het algemeen, maar in hun functie, als element in het productieproces. Zij zijn zo gegroepeerd dat zij een indruk geven van de omvang van het bedrijf of de aard van het werk. Een jubilaris is speciaal voor de foto vóór de fabriek op een bedrijfswagentje gezet in een leunstoel en temidden van de andere geschenken 'van het gehele personeel'. Zijn collega's staan in werkpak achter het wagentje en kijken ernstig in de lens. Op andere foto's wordt een weg aangelegd, rijdt een tram voor het laatst, poseren de dorpelingen in de straat waar het bedrijf ligt. Toch is het boek niet bedoeld als een fotoboek; alle foto's dienen ter verlevendiging van de tekst — maar in feite vormen zij een verhaal apart.

De inhoud laat zich het best omschrijven, zoals de schrijver in de inleiding doet, als 'een wandeling door twee eeuwen geschiedenis'. De auteur hinkt een beetje op twee gedachten. Hij spreekt van een boek voor 'een breed lezerspubliek' ('zonder dat de wetenschappelijkheid daarmee geweld is aangedaan') en hij zegt gestreefd te hebben naar een 'sfeertekening van het gebeuren' en niet naar 'volledigheid in getal en aantal', maar het boek is in opzet een overzichtswerk. Daardoor krijgt het naarmate de industrialisatie vordert steeds vaker het karakter van een opsomming. Dat gaat ten koste van de leesbaarheid (en de 'sfeertekening'), zoodat het boek er veel bruikbaar door wordt als bron van informatie. Wie het register raadpleegt om iets over een bepaald bedrijf te weten te komen, vindt vaak alleen maar een vermelding, terwijl de auteur vermoedelijk veel meer gegevens verzameld heeft. Een splitsing in 'tekst' en 'bijlagen' had het boek boeiender en tegelijk informatiever kunnen maken.

Desondanks is het een boek dat tot lezen uitnodigt. De eerste hoofdstukken vallen op door de duidelijke beschrijving van de produktiewijze in de verschillende takken van nijverheid. Bij de ijzerindustrie bijvoorbeeld wordt niet alleen de oprichting van de bedrijven beschreven, maar ook de werking van de hoogovens, de winning van het moeraserts of oer, het branden van houtskool en de herkomst van de kalksteen. Op deze verhalende wijze gaat de auteur ook bij andere industrieën en bij de latere tijdvakken te werk. Hij schetst een globaal beeld, met veel wetenswaardigheden, van de opkomst en de verspreiding van industriële bedrijvigheid in de Achterhoek en de Liemers vanaf het einde van de achttiende eeuw tot heden. Maar het blijft bij een algemene eerste kennismaking, waarbij de auteur, als een wandelaar, nu eens doorloopt en dan weer bij iets stilstaat. Wie met zekerheid wil weten wat de gevolgen waren van het houtskoolbranden in de Achterhoek, of wat het relatieve belang was van de nijverheid in de Achterhoekse volkshuishouding of in de economie van het hele land, kan niet bij de auteur terecht of vindt slechts incidentele aanwijzingen. Zelfs wordt niet duidelijk in hoeverre het beschreven gebied eigenlijk een (economische) eenheid was. Waren de verschillende delen van de Achterhoek en van de Liemers wel economisch met elkaar verbonden of waren ze georiënteerd op verschillende kernen binnen of buiten het beschreven gebied? Een bestuurlijke en staatkundige eenheid waren de Achterhoek en ook de Liemers lange tijd niet. De naam Achterhoek ontstond pas in de tweede helft van de negentiende eeuw en het gevoel een Achterhoeker te zijn is dus vermoedelijk ook van vrij recente datum, evenals de belangstelling om het 'eigene' van de streek als één geheel te bestuderen. In dit kader moet men het boek

uitdrukkelijk plaatsen. Het is een verantwoorde, goed geschreven, regionale geschiedschrijving: een eerste inventarisatie van de industriële ontwikkeling in het gebied, die de lezer veel boeiende informatie verschaft.

T. J. Boschloo

P. Boomgaard, *Children of the colonial state. Population growth and economic development in Java, 1795-1885* (Dissertatie Vrije Universiteit 1987; Amsterdam: VU uitgeverij, 1989, 247 blz., f49,50, ISBN 90 6256 783 5).

In dit *cum laude* bekroonde proefschrift tracht Peter Boomgaard een moderne analyse te geven van Java's sociaal-economische structuur in de negentiende eeuw. Aangrijpingspunt is de zeer omvangrijke literatuur over de vraag welke factoren verantwoordelijk zijn geweest voor de exceptioneel grote bevolkingsgroei op het eiland dat in het centrum lag van de Nederlandse koloniale inspanningen. De studie is opgebouwd uit drie delen. Begonnen wordt met een beschrijving van Java's politiek-bestuurlijk systeem. Vervolgens analyseert de schrijver de sociaal-economische structuur, om in de laatste twee hoofdstukken te komen tot de kern van het betoog: de demografische ontwikkeling op Java tussen ca. 1795 en 1880.

Gezien de omvang en complexiteit van het kwantitatieve en kwalitatieve materiaal dat aan dit werk van nog geen 250 pagina's ten grondslag ligt, kan het schrijven ervan niet anders dan een *tour de force* geweest zijn. Vanuit nieuw verzamelde archiefgegevens wordt, met behulp van nu gangbare statistische methodieken, getracht een nieuwe synthese te realiseren, die, zo lijkt het, een einde moet maken aan alle diffuse deelbenaderingen die in het verleden zijn geprobeerd. Het kan derhalve niet anders dan dat Boomgaards boek enerzijds in de toekomst zal fungeren als een standaardwerk op dit terrein, anderzijds echter, door de ambitieuze doelstelling, tot veel nieuwe discussie aanleiding zal geven. De grote systematiek en de leesbare (hoewel soms wat 'docerende') stijl zullen zeker bijdragen aan een wijde verspreiding.

De benadering van Boomgaard is die van de economisch historicus die complexe cijferberekeningen wil uitvoeren binnen de grenzen die de kwalitatieve informatie hem stelt. Hierbij rijst een aantal problemen. Ten eerste, de betrouwbaarheid van elk van beide parameters. Ten tweede, de verbinding die tussen beide grootheden wordt gelegd. Wat betreft de betrouwbaarheid van de cijfermatige gegevens is de schrijver duidelijk. Zo zijn er pas vanaf 1880 betrouwbare bevolkingsstatistieken voor bijna alle residenties op Java beschikbaar (167). Cijfers voor andere grootheden, zoals grondgebruik, inkomens, arbeidsverdeling en dergelijke zijn vaak uiterst wisselend van kwaliteit. In feite wordt derhalve in dit boek een pre-statistische periode behandeld.

Met betrekking tot de kwalitatieve informatie (over koloniaal-economische politiek en de veranderingen in grondgebruik, vormen van sociale organisatie en arbeid) tracht de schrijver zich aan een kakofonie van opinies te onttrekken door terug te grijpen op de primaire bronnen voor het trekken van zijn eigen, nieuwe conclusies. Erg verrassend zijn die conclusies overigens niet: het belang van de non-agrarische sector, het naar buiten gerichte karakter van de Javaanse economie en maatschappij en de variatie in regionale sociaal-economische patronen sluiten rechtstreeks aan op recente publikaties van Fasseur, Elson, Fernando, Knight, Van Niel, White en anderen.

De kracht van Boomgaards benadering moet dus liggen in de verbinding van de twee grootheden. De wijze waarop deze wordt gerealiseerd is die van de generalisatie. Zowel de kwalitatieve als de kwantitatieve informatie wordt herleid tot een *all-Java* paradigma met de